

FUND OG FORSKNING

BIND 58

2019

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 58

2019

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 58

2019

With summaries

KØBENHAVN 2019

UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget:
Keld Helmer-Petersen: Fotografi fra serien Sydhavnen, 1965
Estate of Keld Helmer-Petersen

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten se s. 197

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:

Claus Røllum-Larsen

Temareaktion:

Caroline Nyvang, Mette Kia Krabbe
Meyer og Thomas Hvid Kromann

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog i dette nummer artiklerne under 'Fund'.

Trykt på Munken Premium Cream 13 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Strandbygaard A/S

Tryk og indbinding: Strandbygaard A/S
Printed in Denmark
Oplag: 300 eks.

ISSN 0069-9896

ET PAR NYFUNDNE STEENSEN-BREVE FRA 1666 OG 1673

AF

SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN

Litterære, videnskabelige og religiøse personligheder er med få undtagelser mest kendt for deres handlinger eller værker, men uden om værket og værkerne ligger de andre kilder, der tegner et billede af personligheden: portrætterne, anekdoterne og brevene. Ikke mindst brevstoffet er centralt, for det giver ofte mulighed for at følge personen og lære ham eller hende at kende fra forskellige vinkler og i forskellige situationer. Når Holberg står som en stor forfatter, men en noget endimensionel, hvis ikke ligefrem gådefuld personlighed, skyldes det, at han – helt bevidst i øvrigt – ikke skrev personlige breve. Omvendt har den danske anatom, geolog og senere katolske præst og biskop Niels Steensen (1638-86) ikke kun efterladt sig et omfattende naturvidenskabeligt og teologisk forfatterskab, men tillige et stort korpus af breve, som giver eftertiden enestående muligheder for at følge hans livsvej og lære ham personligt at kende. Det har ikke kun noget med antallet at gøre, men skyldes også, at han i sine breve virkelig giver sig selv og skriver om det, der betyder noget for ham.

Det er derfor ikke underligt, at den store Steensen-forsker pater Gustav Scherz C.S.S.R. (1895-1971)¹ efter at have medvirket til en udgave af Steensens teologiske værker (1941-47)² kastede sig over at udgive alle bevarede breve til og fra Steensen (de naturvidenskabelige værker

¹ Gustav Scherz var født i Østrig og tilhørte den katolske præsteorden redemptoristerne (Congregatio Sanctissimi Redemptoris). Han blev præsteviet 1919 og kom i 1922 til Danmark på rekonvalcens, hvor han virkede ved Sankt Annæ Kirke på Amager og især tog sig af tyske katolikker. Han var antinazist og fik dansk indfødsret 1938. Gennem årene varetog han mange hverv og udfoldede et stort forfatterskab, især om Niels Steensen, hvilket også indbragte ham den filosofiske doktorgrad i 1956.

² Knud Larsen og Gustav Scherz (udg.): *Nicolai Stenonis opera theologica*, 1-2, 1941-47.

var allerede udgivet i 1910).³ Brevudgaven kom i 1952 i to statelige foliobind og omfatter 478 breve på italiensk, latin, fransk, tysk og for ganske enkeltes vedkommende på dansk.⁴ Pater Scherz var eminent egnet til denne opgave. Han var meget energisk, noget af en sporhund og rådede som katolsk præst og ordensmand over et vidt forgrenet netværk i hele Europa. Scherz fandt rigtig meget i arkiver og biblioteker, men han fandt ikke alt. Breve kan nemlig gemme sig mange steder, inklusive i private, uregistrerede brevsamlinger.

I årene efter Scherz' udgave af brevene kom der yderligere fokus på Niels Steensen, og da Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i 1987 udgav en dansk oversættelse af Niels Steensens breve, var antallet vokset med godt en snes.⁵ Siden er yderligere en lille snes dukket op, og nu er endnu to føjet til.⁶ Eller rettere sagt: De dukkede op til salg på nettet i foråret 2018 og blev takket være læge, dr.med. Troels Kardel og en anonym donor overdraget til Det Kgl. Bibliotek den 11. januar 2019.

Disse to breve, hvoraf det ene er af Steensen selv, mens det andet kun rummer en omtale af ham, skal her gøres tilgængelige for forskningen gennem en transskription, oversættelse og kommentar. Udgivelsesprincipperne er de enklest tænkelige: ordret og bogstavret som det står i originalen, også mht. interpunktion. De konventionelle og let forståelige forkortelser er ikke opløst. Et enkelt sted i Steensens brev er der indsat et punktum i kantet parentes. I originalen understøttes det af en lidt større afstand mellem ordene. Den italienske tekst er opstillet linje for linje som originalen, mens oversættelsen er fortløbende.

³ Vilhelm Maar (udg.): *Nicolai Stenonis opera philosophica*, I-II, 1910. En engelsk oversættelse findes: Troels Kardel og Paul Maquet (red.): *Nicolaus Steno. Biography and Original Papers of a 17th Century Scientist*, Berlin og Heidelberg 2013 (2. udg. 2018). Der henvises i det følgende til førsteudgaven. Jf. min anmeldelse i *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 52 (2013), s. 457-462. Et af kritikpunkterne i anmeldelsen var, at der i indledning og kolofon henvises til, at originalteksterne ligger frit tilgængelige på forlagets hjemmeside under <http://extra.springer.com>, men at dette link ikke virkede, og at man på forlagets hjemmeside ikke kunne finde oplysning. Det har siden vist sig, at det relevante link var anført forkert i forord og kolofon (men korrekt på bogens bagside!), idet der manglede et "s" (korrekt: <http://extras.springer.com>). Dette er blevet rettet i den digitale udgave af bogen og i andenedgaven.

⁴ Gustav Scherz (udg.): *Nicolai Stenonis epistolae et epistolae ad eum datae*, 1-2, Kbh. og Freiburg 1952.

⁵ Harriet Merete Hansen (udg.): *Niels Steensen's korrespondance i dansk oversættelse*, 1-2, 1987.

⁶ Helge Clausen: *Niels Steensen brevregistrant. Nicolaus Steno – Index of Letters*, Ælnoths skriftserie nr. 18, u.st. 2019.

Brev fra fyrst Leopoldo de' Medici (?) 1666

Det ene brev er dateret og underskrevet, men skrevet med en så vanskelig hånd, fuldt af rettelser og forkortelser,⁷ at der på nuværende tidspunkt ikke med sikkerhed kan sige mere end, at det er fra året 1666, dateret den 27. i en uvis måned, nok i sensommeren eller efteråret, da den franske orientalist Barthélemy d'Herbelot (1625-1695), som ankom til Firenze 2. juli 1666, omtales sammen med Steensen. Uanset alle palæografiske vanskeligheder er brevets generelle karakter klar. Det er stilet til en "Dottore" og består af små nyheder om personer fra det lærde miljø og hoffet i Firenze. Blandt dem altså også to lærde udlændinge, nemlig Niels Steensen og den førnævnte d'Herbelot.

Brevet blev i foråret 2018 udbudt til salg af det amerikanske firma History For Sale i Las Vegas, der specialiserer sig i autografer og signerede manuskripter og samleobjekter af enhver art. Det var angivet, at det skulle være skrevet af fyrst Leopoldo de' Medici (1617-1675), lillebror til den regerende storhertug Ferdinando 2. (1610-70) af Toscana. Fyrst Leopoldo var meget kulturelt og videnskabeligt interesseret og en stor samler, så brevet falder emnemæssigt ikke ved siden af. Identifikationen kan dog ikke med sikkerhed afgøres på nuværende tidspunkt, men understøttes af to andre breve, tydeligvis skrevet med samme hånd og underskrift, hvoraf det ene var til salg ved en auktion hos antikvariatet Gonnelli i Firenze 12.-13. december 2014, og det andet stadig er til salg hos History for Sale.⁸ Et arkivbesøg i Firenze, hvor der burde ligge skriftlige efterladenskaber fra fyrst Leopoldo, ville nok kunne afdøre sagen.

Originaltekst (uddrag)

[...] che sono il
signor Stenone Danese Anatomico gioviene
d'età ma insigne nel suo Mestiero, corredato
poi d'ogni sorte d'erudizione, e geometra

⁷ Jeg takker DDr. Frank Sobiech (Paderborn) og seniorforsker Anders Toftgaard (KB) for hjælp med læsningen.

⁸ <https://www.gonnelli.it/it/asta-0016/medici-leopoldo-de-lettera-autografa-firmat.asp> (set 6.9.2019); <https://www.historyforsale.com/prince-leopoldo-de-medici-autograph-letter-signed-12-28-1649/dc49466> (set 28.9.2019). Jeg takker Troels Kardel for henvisning til sidstnævnte brev.

sono stati di passaggio di uenire de quali
 solo una uenire alio volte, che uno il
 d' Steuoxe Danese Anatomico primiera
 d' Cto sua insigne del suo Medico, con
 poi d' ogni sorte d' Cudiciae, e geometro
 hauro il che uolto d' gina al suo medico
 et il uenire della Profeta, d' Alfo
 e il d' d' Herbelot francese non uenire
 d' e pudente d' unu Galiana questo poi
 e d'io Torino uenire d' ogni Cudiciae e uolto
 alla uenire, et e in d' uenire d' tutte
 l'opra d' uenire, d'io uenire d'io d' uenire
 in uolto d' uenire d'io uenire d' uenire
 qui uenire uenire uenire al d' uenire
 de uenire amico al d' d' Herbelot
 et e d' ogni Cudiciae d' uenire
 e uenire d' uenire d' uenire
 dell' Academia d' uenire
 uenire d' uenire d' uenire
 In uenire d' uenire d' uenire
 d' uenire d' uenire d' uenire
 i uenire uenire d' uenire d' uenire

den 27. april 1666. Det er, med undtagelse af årstallet, ikke kun svært at læse, men også for månedsnavnet vedkommende svært at tro, da den i brevet omtalte lærde franskmand d'Herbelot først ankom til Firenze den 2. juli. To andre breve med tydeligvis samme håndskrift og underskrift og ligeledes tilskrevet Leopoldo de' Medici har været

D. Bianchi hanno per fatto venir meo un
 Padre polacco y legnato Scomedia Armonia
 et altre vanti viene, e ne feci impresa
 e passò modesto potendone, e amato della bella
 e lo chiamano caro y che una la giudicio
 di Nicolò a quella p'ona che. D'ogni
 queste viene, fucino questi buon padre in
 allepi y l'ocedi che li ha lassato il fatto
 Craven che importera il fatto y lo vede
 sopra in sua, onde di modo uno conquis
 credo sala il fatto. Ora, ma a sono stare il
 scuro solo avanti il Craven venini, e il
 card' Sonini fanno si era traverso in
 la linea del populo, somitno, y più come
 qualche potere de la Craveni fucino e
 y rinovanti in Quinchioneria, che hanno
 a lancia e venini, ma fu referto
 quando fu in sala se fu lancia, p'ona
 si ripri dopo la fucino p'ona
 et il fucino fece il fucino, che è un
 lo p'ona de la fucino, e la fucino
 li a fucino

og er til salg på internettet, og alle tre kan, inklusive læsningen af underskriften, gå tilbage til den samme samling breve i privateje. Foto: Det Kgl. Bibliotek.

bravo, il che molto li giova al suo mestiere
 et il vero tipo della modestia, l'altro
 e il signor d'Erbelott francese [...]

Oversættelse

[...] det er hr. Niels Steensen, en dansk anatom ung af år, men fremragende i sit fag, udstyret med enhver form for lærdom, han er dygtig til geometri, hvilket er meget nyttigt for hans fag,⁹ og selve indbegrebet af beskedenhed, den anden er franskmanden hr. d'Herbelot [...]

Intet nyt

Rent indholdsmæssigt siger disse få linjer ikke noget, vi ikke vidste i forvejen. De bekræfter blot, at Steensen var en blændende anatom og skrap til geometri, og at han havde et yderst behageligt væsen.

Brev fra Niels Steensen til Vincenzo Viviani 18. april 1673

Det andet brev er derimod som nævnt af Steensen selv og stilet til en af hans nære italienske venner, matematikeren Vincenzo Viviani (1622-1703). Det er skrevet med Niels Steensens karakteristiske og let læselige håndskrift. Øverst i højre hjørne findes nogle påtegninger, der må være signaturer, som afspejler to eller tre forskellige tidligere registreringer. Det betyder, at brevet på et tidspunkt har indgået i en eller flere brevsamlinger: En påklistret seddel bukket om brevets øverste kant bærer tallet "XXII." og til højre derfor ses først med fed håndskrift et overstreget "44" og nedenunder et "39." På brevets bagside læses øverst med blæk "sc", men resten kan ikke læses, da det forsvinder under den påklistrede ombukkede seddel. I øvrigt ses det, at brevet har været forseglet. Seglet er dog ikke bevaret, og brevet udviser en reparation i den øverste rand dér, hvor noget må være blevet revet af i forbindelse med brydningen af seglet.

⁹ Geometrien kommer ind i billedet, fordi Steensen netop på det tidspunkt arbejdede med geometriske modeller af musklerne, således som det fremgår af første del af hans *Elementorum myologiae specimen seu Musculi descriptio geometrica, cui accedunt canis carchariæ dissectum caput et dissectus piscis ex canum genere*, Firenze 1667, jf. Maar (udg.): *Nicolai Stenonis opera philosophica*, 2., s. 61-155, Kardel og Maquet (red.): *Nicolaus Steno*, s. 545-602.

Brevet blev i foråret 2018 sat til salg af det eksklusive danske antikvariat Sophia Σ Rare Books på Vesterbro i København, der specialiserer sig i videnskabshistorie. Efter oplysninger fra firmaet stammer brevet via et nederlandsk antikvariat, MC Rare Books B.V., fra en privat samler i Tyskland, der havde købt det på et antikvitetsmarked i Wien.

Originaltekst

Caro mio sig^{re}

Tardi le respondo, e l'aurei ancora differito, se l'occasione di scrivere per altro a Firenze non m'avesse fatto aggiungervi anco questa. La ragione di differirlo ancora era la speranza di sentire forse dimane qualche determinazione per il mio stabilimento, che fin ora sta ne' primi dubbii. Mi disse ieri un grand ministro del Rè, che dimane voleva parlarmi a lungo e vedere cosa si potrebbe fare. Ma Dio sa quel che ne seguira. ed esso Dio sia benedetto communq; sortira. Mentre col farsi la di lui volonta tutto sara per bene di chi lo teme. Tanto che non si vede piu stabile dimora, che per adesso, non posso pensare nè al Sig^{re} Lorenzo, nè al Sig^{re} Giovan Battista. Iddio disponga ogni cosa con essi, e meco, secondo la sua santa volontà. Il Sig^{re} Bartholino è Professore il Sig^{re} Scavenio è Procuratore Generale, il Sig^{re} Langio Giudice Provinciale. Se vivo all'anno santo, spero venire da loro, principalmente se S.A. Ser^{ma} gradisce, che io per venire ad servizio del Sig^{re} Principe domandi licenza per quel tempo, che S.A. Ser^{ma} vorra servirsi di me, conforme ella medesima con somma benevolenza m'ha detto il suo volere. Nel resto caro Sig^{re} pensiamo a quell'eternità o del bene o del male, che non conosceremo prima di trovarvici. Il saggio per un momento dell'una o dell'altra basterebbe per farci rompere tutte quante catene, che il mondo ci mette d'intorno per allacciarsi, ma che parlo di questo[.] la bonta dell'autore d'ogni piacere e d'ogni giustizia dovrebbe esser piu forte per tirarci tutto affatto dal mondo. Possiamo amare i doni e possiamo non amare il Donatore. Oh Dio, che mostro si rende l'huomo nell'amare il sensibile. Iddio ci dia il suo Santo amore. Conservatemi la buona grazia del nostro Padrone e degl'amici. Addio. Di V. S. vero servitore,
Niccolò Stenone.

Mi ricomandi al Sig^{re} Baron di Burgersrodt.

Copenhag. 18 Apr. 1673.

[Udskrift:]

Al Sig^{re} mio Sig^{re}

Il Sig^{re} Vincenzo Viviani

Firenze

Oversættelse

Min kære herre!

Sent svarer jeg Dem, og jeg havde udsat det yderligere, hvis ikke lejligheden til i anden sammenhæng at skrive til Firenze havde fået mig til at tilføje dette til Dem. Grunden til fortsat at udsætte det var håbet om måske i morgen at få en afgørelse på min situation, som indtil nu har været uafklaret. I går sagde en stor kongelig minister¹⁰ til mig, at han i morgen ville give sig god tid til at tale med mig og se, hvad der kunne gøres. Men Gud ved, hvad det vil føre til, og Gud være lovet, hvad end det ender med. Så længe man gør hans vilje, vil alt blive godt for den, der frygter ham. Så længe min situation er så uafklaret, som den er nu, kan jeg ikke gøre noget hverken for hr. Lorenzo eller hr. Giovan Battista¹¹ Måtte Gud lægge alt til rette for dem og for mig efter sin hellige vilje. Hr. Bartholin er professor, hr. Scavenius er generalprokurør, hr. Lange er landsdommer.¹² Hvis jeg lever til det hellige år,¹³ håber jeg at komme til Dem, først og fremmest hvis det behager

¹⁰ *en stor kongelig minister*: Peter Griffenfeld (1635-99).

¹¹ *hr. Lorenzo og hr. Giovan Battista*: Lorenzo Magalotti (1637-1712) og Giovan Battista Pacichelli (1634/41-95), som begge gennemførte rejser, der også omfattede Nord-europa, Magalotti i 1674 og Pacichelli i 1674-77.

¹² Professor Thomas Bartholin (1616-80), generalprokurør Peder Lauridsen Scavenius (1623-85) og landsdommer Villum Lange (1624-82).

¹³ *hellige år*: det hellige år 1675. Det første paveligt udråbte hellige år (jubelår) fejredes i 1300 med valfarter til Rom og en særlig aflad til de mange pilgrimme, der bodfærdigt skriftede deres synder og besøgte byens hovedkirker. Fra 1450 fejredes hellige år med en enkelt undtagelse (1800) fast hvert 25. år, i de seneste 100 år suppleret med ekstraordinære hellige år, senest 2016.

Hans Fyrstelige Højhed,¹⁴ at jeg skal komme og tjene hr. Prinsen¹⁵ og derfor skal bede mig fri for den tid, hvor Hans Fyrstelige Højhed vil bruge mig, sådan som den selvsamme fuld af velvilje har givet udtryk for over for mig. Lad os i øvrigt, min kære herre, tænke på den gode eller onde evighed, som vi ikke vil kende, før vi befinder os dér. Et øjeblik's erfaring af den ene eller den anden ville være tilstrækkelig til, at vi kunne bryde alle de lænker, som verden binder os med. Men hvorfor taler jeg om dette? Godheden hos ophavsmanden til enhver glæde og retfærdighed burde være stærk nok til at drage os helt og fuldstændig bort fra verden. Kan vi elske gaverne uden at elske giveren? Åh Gud, hvilket uhyre bliver mennesket ikke til, når det elsker det sanselige. Måtte Gud skænke os sin hellige kærlighed. Bevar mig i vor velynders og vennernes gode gunst.

Deres Højheds sande tjener
Niels Steensen

Anbefal mig til hr. baron Burgersrodt.¹⁶

København den 18. april 1673

[Udskrift på bagsiden:] Til den herre min herre, hr. Vincenzo Viviani, Firenze

Steensen og Viviani

Da Niels Steensen i foråret 1666 ankom til Toscana, havde han allerede et navn i videnskaben som en fremragende anatom, og han fik en yderst venlig modtagelse ved storhertug Ferdinando 2.s hof. Man gav ham simpelthen både husly og støtte til fortsatte videnskabelige studier, og han blev meget hurtigt del af det videnskabelige og kulturelle miljø. Blandt de mange kontakter, Steensen knyttede, var venskabet med storhertugens matematiker Vincenzo Viviani ikke det

¹⁴ *Hans Fyrstelige Højhed*: storhertug Cosimo 3. (1642-1723) af Toscana, Steensens gode ven.

¹⁵ *hr. Prinsen*: prins Ferdinando (1663-1713) af Toscana, Cosimos 3.s ældste søn, som Steensen underviste 1675-77.

¹⁶ *baron Burgersrodt*: medlem af den thüringske adelsfamilie Burkersroda, sandsynligvis baron Johann (Hans) Friedrich von Burkersroda (ca. 1630-1686).

XXII. ~~44~~
39.

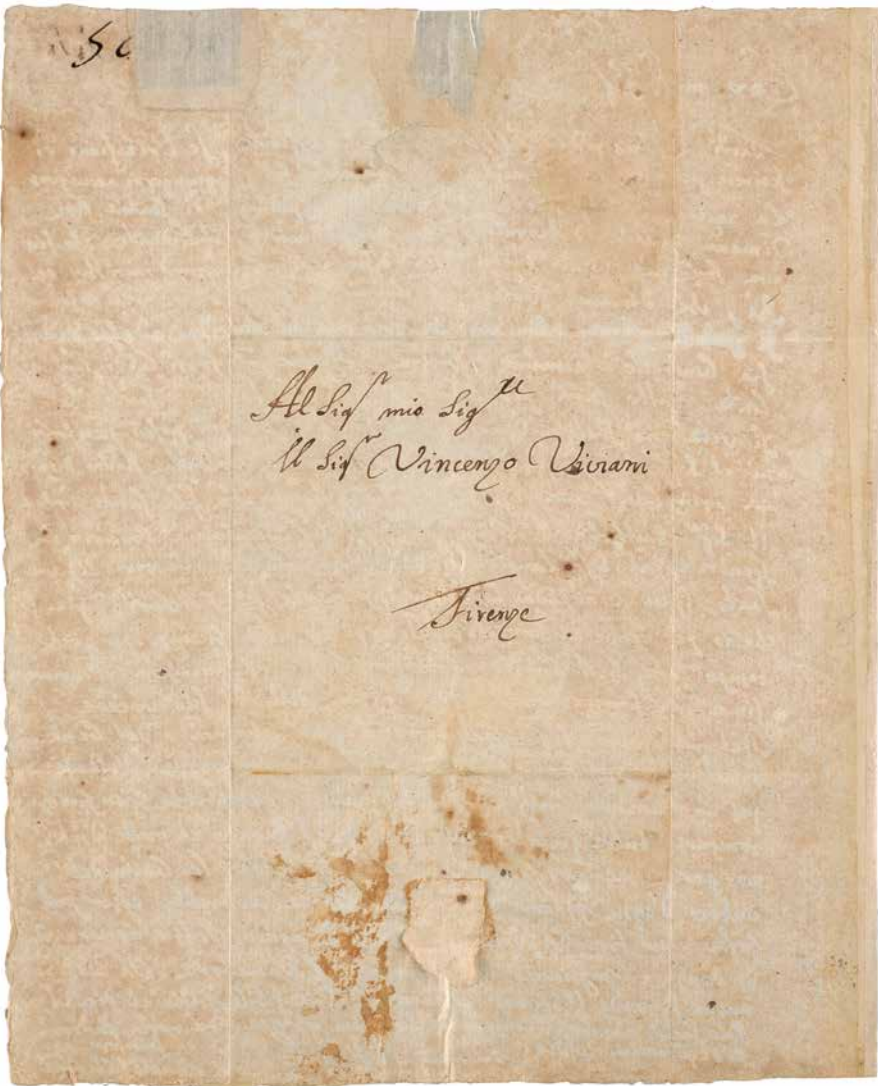
Caro mio Sig^{re}

Tardi le rispondo, e l'avevo ancora differito, se l'occasione di
scrivere per altro a Firenze non mi avesse fatto aggiungermi a questa.
La ragione di differirlo ancora era, la speranza di sentire presto
di mano qualche determinazione per il mio stabilimento, che fin
ora sta ne' primi dubbii. Mi disse ieri un grand ministro del
Re, che dimane voleva parlarli a lungo e vedere cosa
si potrebbe fare. Ma Dio fa quel che ne seguira. ed esso Dio
sia benedetto coning fortira. Mentre col forsi la Di lui ora,
l'onta tutto fara per bene di chi lo teme. Tanto che non
si vede piu stabile dimora, che per adesso non posso pensar
ne al sig^{ro} Lorenzo, ne al sig^{ro} Giovan Battista. Nddio disponga
ogni cosa con essi, e meo, secondo la sua santa volonta.
Il sig^{ro} Bartholomeo e Professore il sig^{ro} Scavoni e Procuratore
Generale, il sig^{ro} Langio Guida Provinciale. Se vivo all'anno
santo, spero venire da loro, principalmente se S. A. Ser^{ma} gradisse
che io per venire ad servizio dell'Principe domandi licenza per quel
tempo, che S. A. Ser^{ma} vorra servirsi di me, conforme ella mede,
fama con somma benevolenza m'ha detto il suo volere.
Nel resto caro Sig^{re} pensiamo a quell' eternita o del bene
o del male, se non conosceremo prima di trovarci. Il Saggio
per un momento dell' una o dell' altra bastarebbe per farci
rompere tutte quante catene, che il mondo ci mette d'intor-
no per allacciarsi, ma che parlo di questo la conta dell'
autore d'ogni piacere e d'ogni giustizia dovrebbe esser piu
forte per tirarli tutto affatto dal mondo. Passiamo amare
i doni e possiamo non amare il Donatore. Oh Dio, che
nostro si rende l'Siamo nell' amare il sensibile. Idio ci dia il
suo santo amore. Confermatimi la buona grazia del nostro Ladrone
e dell' amici. Adio.

Inviomandi al Sig^{ro} Baron
de Burgersrodt.
Nicolò Steensen.

18. Apr.
1673.

Fig 4: Brevet fra Niels Steensen til hans ven, den italienske videnskabsmand og ingeniør Vincenzo Viviani, dateret 18. april 1673, er typisk for de mange bevarede breve fra Steensens egen hånd. Det er skrevet med en tydelig og let læselig skrift, men uden ambition om at fremstå smukt. Der er næppe skrevet koncept, for der er smårettelser undervejs, og de sidste linjer på det helt udfyldte ark papir er lidt sammentrykte. Tonen er hjertelig og personlig, og stilen er god uden at være retorisk sleben. Foto: Det Kgl. Bibliotek.

mindst vigtige.¹⁷ Ikke alene satte de pris på hinanden, men Viviani hjalp Steensen både praktisk og videnskabeligt, på sidstnævnte felt især med redigeringen og trykningen af Steensens geologiske hoved-

¹⁷ Gustav Scherz: „Viviani, Galileis letzter Schüler, Stensens Freund“, Gustav Scherz (red.): *Dissertations on Steno as Geologist*, Odense 1971, s. 260-292.

værk, *De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus* (Firenze 1668). Og Viviani var ikke en hr. hvem som helst, men en højt begavet og produktiv videnskabsmand, der i sin ungdom havde været den aldrende Galileo Galileis sekretær. Han var en teoretisk begavelse og virkede i de år, Steensen kendte ham, også praktisk som storhertugens cheffingeniør,

Det nære venskab mellem de to har imidlertid ikke afsat mange breve. Scherz kendte kun to andre bevarede breve fra Steensen til Viviani (1669 og 1675) og et fra Viviani til Steensen (1685). Steensens to breve er korte, det andet af dem blot en notits, men de vidner om en i øvrigt intensiv kontakt. Af Vivianis brev til Steensen fra 1685 fremgår, at brevkontakten mellem dem har været afbrudt i en række år, men at venskabet er ubrudt og hjerteligt. Siden Scherz' brevdugave er to breve fra Viviani til Steensen fra 1668 og 1675 og et fra Steensen til Viviani fra 1669 dukket op. Disse nye breve bekræfter til fulde det billede, de allerede kendte giver, men føjer samtidig nye detaljer til vores viden om Steensens liv og især om hans aktuelle fremtidsplaner.¹⁸

Det er det samme indtryk af gammel fortrolighed, det nyerhvervede brev fra 1673 giver. Der er ingen indledende floskler, der besværges venskabet, men Steensen går lige på og hårdt med praktisk information om brevets anledning og sin egen uafklarede situation. Derefter følger en sætning med nogle personoplysninger om københavnske professorer, som må være svar på tidligere spørgsmål fra Viviani, hvorefter Steensen fortsætter med sine fremtidsplaner, planer, der ville bringe dem i nær personlig kontakt igen. Brevet slutter, som det ofte er tilfældet hos Steensen i hans senere år, med almene moralske eller religiøse betragtninger, hvorefter der lige bliver plads til et par hilser, før papiret er fyldt helt ud.

Hr. Lorenzo og hr. Giovan Battista

I det ikke-bevarede brev fra Viviani, som Steensen svarer på, må Viviani have bedt ham berede vejen for en hr. Lorenzo og en hr. Giovan Battista. Begge disse personer er vi godt underrettet om. Lorenzo er adelsmanden Lorenzo Magalotti (1637-1712), der var endnu en af Steensens videnskabelige og personlige venner fra Firenze og sekretær for kardinal Leopoldos videnskabelige akademi, *Accademia del*

¹⁸ Lionello Negri: "Alcune lettere inedite di Niccolò Stenone e di Vincenzo Viviani allo Stenone inviate", *L'Ambr. Rivista di cultura scandinava* 2:2 (1994), s. 7-25.

Cimento, som Steensen var tilknyttet. Senere blev han sekretær for prins Cosimo (3.) af Toscana, som var Steensens nære personlige ven. Efterhånden tabte Magalotti interessen for naturvidenskaben, og han er i dag mest kendt som diplomat og forfatter til en serie rejseberetninger. Der er bevaret et brev fra Magalotti til Steensen og to breve fra Steensen til ham, alle fra 1668, men det fremgår af andre breve, at de havde et godt forhold.

Det fremgår ikke direkte, hvad det var, Steensen gerne ville, men altså ikke kunne gøre for Magalotti. Det står dog utvivlsomt i forbindelse med den rejse til Nordeuropa, som Magalotti planlagde på det tidspunkt, og som bl.a. resulterede i en kendt, illustreret skildring af Sverige, som det var i 1674.¹⁹

Hr. Giovan Battista er litteraten og rejseforfatteren Giovan (Giovanni) Battista Pacichelli (ca. 1641-95), der var auditør ved nuntiatoret i Köln, dvs. attaché ved pavestolens ambassade i Köln. I den egenskab rejste han i årene 1673-77 på kryds og tværs i Europa og besøgte i 1676 Danmark og Sverige.²⁰ I modsætning til Magalottis rejse-skildringer, der først langt senere blev udgivet, offentliggjorde Pacichelli selv frugten af sine rejser i form af fem små bind *Memorie de' viaggi per l'Europa christiana* (Napoli 1685) bestående af lange rejsebreve til forskellige personer. I bind 2 aftrykte han et par breve fra andre personer til sig selv, deriblandt et af Steensen, dateret København 28. oktober 1674.²¹ Enten datoen eller stedet må være forkert, for Steensen var i oktober 1674 for længst rejst fra Danmark og befandt sig sandsynligvis i Amsterdam. Brevet har stor biografisk interesse, men er i denne sammenhæng mest interessant af to grunde. Dels ser man, at Pacichelli har bedt om oplysninger om universiteterne i Danmark og de enkelte naturvidenskabelige professorer. Dels rummer brevet

¹⁹ Lorenzo Magalotti: *Relazioni di viaggio in Inghilterra, Francia e Svezia*, udg. Walter Moretti, Bari 1968; svensk oversættelse: Lorenzo Magalotti: *Sverige under år 1674*, oversat af Carl Magnus Stenbock, Stockholm 1912. Jf. også Marjatta Wis: "Lorenzo Magalotti e la sua relazione di Svezia", *Neuphilologische Mitteilungen* 97:4 (1996), s. 343-363 og 98: 4 (1997), s. 351-370.

²⁰ Annastella Carrino: "Pacichelli, Giovanni Battista", *Dizionario Biografico degli Italiani*, 80 (2014): [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-pacichelli_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-pacichelli_(Dizionario-Biografico)/) (29.5.2019). Det er denne biografis oplysninger om kronologien i Pacichellis rejser, der her er lagt til grund.

²¹ Giovan Battista Pacichelli: *Memorie de' viaggi per l'Europa christiana. Scritte à Diversi*, 1-5, Napoli 1685, 2., s. 537-540 (minibiografi af Steensen), 546-550 (selve brevet), 687 (anden omtale). Brevet er optaget oversat til dansk i Hansen 1987 (se note 5), I., s. 224-225.

religiøse betragtninger om tiden og evigheden, der minder en del om dem, man finder i det nyfundne brev til Viviani fra det foregående år. Det var altså tanker, som Steensen tumlede med igennem længere tid, og som løb ham i pennen både over for den fortrolige ven Viviani og den for ham komplet ukendte Pacichelli.

Denne tilbøjelighed til i brevene at skrive om det, der for tiden optog ham, genfindes i øvrigt i et andet, næsten samtidigt Steensen-brev, der dukkede op for nogle år siden, og som er udgivet i et tidligere bind af *Fund og forskning* (2008).²² Det drejer sig om et brev fra Steensen til professor Heinrich Meibom (1638-1700) i Helmstedt, dateret 5. april 1673. Her finder man flere tanker, der stemmer nøje overens med den berømte indledningsforelæsning om anatomiens sande mål, som Steensen havde holdt få måneder tidligere den 29. januar 1673.²³ Som for at understrege pointen i det her sagte rummer også det nyfundne brev til Viviani et ekko af den anatomiske indledningsforelæsning. I brevet hedder det retorisk: "Kan vi elske gaverne uden at elske giveren?" Det svarer nøje til indledningsforelæsningen: "Når man af gaverne har erkendt giveren, bør man overføre hele sin kærligheds energi fra gaverne til giveren". I begge tilfælde fremgår det af sammenhængen, at giveren er Gud.²⁴

Baron Burgersrodt

Som et PS beder Steensen Viviani hilse "baron von Burgersrodt". Det må være et medlem af den thüringske adelsfamilie Burkersroda (også Burckersrode), hvis forbindelse med Steensen der i øvrigt intet vides om. Et godt bud på person og sammenhæng ville være den saksiske diplomat Johann (Hans) Friedrich von Burkersroda (ca. 1630-86). Han var i 1666 af kejser Leopold blevet gjort til baron (Reichsfreiherr), så titlen passer. Desuden var han konverteret til den katolske kirke. Som en af den saksiske kurfyrste Johann Georg 2.s betroede rådgivere spil-

²² Niels W. Bruun: "Fem nyfundne Niels Stensen-breve", *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 47 (2008), s. 115-165.

²³ Bruun 2008, s. 148-160. Talen er udgivet i Maar (udg.): *Nicolai Stenonis opera philosophica*, 2., s. 249-256; dansk oversættelse ved Knud Larsen i Vald. Meisen og Knud Larsen (red.): *Stenoniana*, Kbh. 1933, s. 100-111; engelsk oversættelse i Kardel og Maquet (se note 3), s. 679-684.

²⁴ "agnito in donis donatore, motum amoris omnem a donis in donatorem transferre", Maar (udg.): *Nicolai Stenonis opera philosophica*, 2., s. 255; også citeret hos Bruun 2008, s. 158.

lede han en vigtig rolle i dennes fransk og kejserligt orienterede udenrigspolitik med alt, hvad det førte med sig af katolske forbindelser.²⁵

Hvis man skal pege på en sandsynlig lejlighed, hvor Steensen og Burkersroda lærte hinanden at kende, må det være i juni 1672, da Steensen rejste fra Italien til Danmark over Innsbruck og Dresden. I Dresden var Steensen bl.a. i audiens hos kurfyrste Johann Georg 2., så en kontakt til baron von Burkersroda ville falde naturligt.²⁶

Hvad nyt?

Når et ukendt brev af en kendt person dukker op, er det nærliggende at spørge, hvad nyt det bringer. I forbindelse med en så veludforsket skikkelse som Niels Steensen, der har efterladt sig en omfattende brevsveksling, vil man på forhånd være beskedent i sine forventninger. Man kan da heller ikke sige, at det nyfundne brev til Viviani bringer revolutionerende nyt, men det supplerer og præciserer vores eksisterende viden og afgør faktisk et mindre tvivlsspørgsmål i forskningen.

Helt nyt, men ikke særlig interessant er indlemmelsen af baron von Burkersroda i Steensens vennekreds. Delvis nyt er Steensens involvering i Lorenzo Magalottis og Giovan Battista Pacichellis rejseforberedelser. Vi har ganske vist i nogle årtier kendt Steensens brev til Pachichelli fra efteråret 1674, men nu står det klart, at det er Viviani, der har formidlet kontakten året før.

Noget mere interessant er de oplysninger, brevet bringer om Steensens forhold i København. Det stammer nemlig fra en periode i Steensens liv, vi er mindre godt underrettet om: den sidste del af de to år, han tilbragte som kongelig anatom i København (juli 1672 til juli 1674). De oplysninger, Steensen giver om sin situation og sine planer og ønsker, præciserer forståelsen af hans ophold.

For det første understreger de, at hans situation i Danmark var og forblev frustrerende uafklaret. Den ledende danske statsmand, Peter Griffenfeld, havde fået Christian 5. til at kalde Steensen hjem, men han havde åbenbart ikke magt eller energi til at sikre Steensen ordnede forhold. Steensen fik professorløn, men tilsyneladende ingen egentlig titel (kongelig anatom er noget, andre kaldte ham) og kun meget rin-

²⁵ Se Jochen Vötsch: "Burckersroda, Johann Friedrich Freiherr von" i: *Sächsische Biografie*, udg. af Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e.V. online-udgave: <http://www.isgv.de/saebi/> (29.5.2019).

²⁶ Scherz 1952, 1., s. 264-266 (E 79); dansk oversættelse i Hansen 1987, 1., s. 192-194.

ge muligheder for at forske og undervise. Vi er langt fra de forhold, storhertugen af Toscana havde stillet til rådighed.

For det andet oplyser brevet om Steensens fremtidsplaner. Man har hidtil antaget, at det var de manglende muligheder for videnskabeligt virke i løbet af Steensens andet år i København, der udløste ønsket om at tage imod et tilbud om at virke som lærer og opdrager for prins Ferdinando, som storhertug Cosimo 3. allerede i 1671 før Steensens afrejse havde fremsat.²⁷ Det er ganske vist korrekt, at Steensen i sit brev til Griffenfeld den 26. maj 1674, hvor han begrundet sit ønske om orlov, anførte: "Dette andet år er gået uden nogen nytte for offentligheden på grund af manglende materiale [dvs. lig] til det anatomiske teater".²⁸ Det nyfundne brev viser imidlertid, at ønsket om at komme væk var klart udtrykt et helt år tidligere, så man bør nok ikke se anden sammenhæng mellem de manglende videnskabelige udfoldelsesmuligheder og Steensens afrejse, end at det gav ham en hæderlig undskyldning for at søge væk. Eller sagt på en anden måde: Steensen tog i 1672 til Danmark, fordi han følte sig forpligtet til det af lydighed mod sin landsherre, men hans hjerte var i Italien, og han ønskede at vende tilbage dertil. Da han i 1674 vendte tilbage til Italien, var det ikke på grund af videnskabelige eller religiøse skuffelser i fædrelandet, men fordi de opgaver og venner, der ventede ham sydpå, var så meget mere tiltrækkende.

²⁷ Gustav Scherz: *Niels Stensen. Eine Biographie*, 1-2, Leipzig 1987-88, 1., s. 328; Kardel og Maquet (se note 3), s. 318; Alan Cutler: *The Seashell on the Mountaintop. A Story of Science, Sainthood, and the Humble Genius Who Discovered a New History of the Earth*, New York 2003, s. 146.

²⁸ Scherz 1952, 1., s. 294 (E 95), dansk oversættelse i Hansen 1987, s. 219.

SUMMARY

SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN: *A pair of newly discovered Steno letters from 1666 and 1673*

This article presents two hitherto unknown Italian letters connected with the famous Danish scientist and Catholic bishop Nicolas Steno (1638-86). The two letters were put up for sale in the spring of 2018 and were purchased for the manuscript collection of the Royal Library through the good offices of Troels Kardel MD and an anonymous foundation. The first letter is not by Steno himself or addressed to him but mentions him as one of the new arrivals at the Medici court in Florence in the summer or autumn of 1666. The letter's difficult handwriting does not allow the author or date to be securely identified, but we know that the letter was put up for sale as an autograph by Prince Leopoldo de' Medici (1617-75). It praises Steno's skill as an anatomist and geometrician, as well as his modesty, thus confirming what we already knew about his arrival in Florence in 1666. The other letter, dated 18 April 1673 and written to his close Florentine friend Vincenzo Viviani (1622-1703), chief mathematician (engineer) of the Grand Duke of Tuscany, is by Steno himself. In it Steno complains about his unsettled position in Copenhagen, to which King Christian V had recalled him in the summer of 1672, and he discusses plans to return to Florence in order to take up a position as teacher to Prince Ferdinando, eldest son of the son of Grand Duke Cosimo III of Tuscany. It also mentions Count Lorenzo Magalotti (1637-1712), one of Steensen's scientific friends from Florence, and Giovan Battista Pacichelli (ca. 1641-95), auditor (attaché) with the Papal nuncio at Cologne, as well as Baron Johann (Hans) Friedrich von Burkersroda (ca. 1630-86), convert to Catholicism in 1666 and a trusted advisor of the Saxon Elector Johann Georg II. Apart from adding new details about Steno's connections, the letter is interesting because it sheds light on Steno's motives for returning to Italy in the summer of 1674. Contrary to what has been speculated, the letter shows that Steno did not leave Copenhagen (and science) due to disappointment and the hostility of the Protestant clergy and that his plans to return to Italy and his change of career had matured earlier. They should therefore be seen as caused by a (creative) midlife crisis instead.